

Jacek Jan Pawlik
Katedra Filozofii i Antropologii
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Niedziela w metropolii Lomé¹

Abstract

This article describes typical Sunday activities of the inhabitants of Lomé, with a focus on leisure activities performed in public space, like doing sport or attending religious celebrations and social gatherings. These activities are different not only from the routine concerns of the rest of the week, but also from the ways of spending one's free time in smaller towns and villages. This is due mainly to the very nature of a big city, which, as a privileged subject of globalization processes, absorbs global modern trends and ideologies, ensures anonymity and promotes individualism. Irrespective of their social and material status, people do sport or participate in religious celebrations in various churches, sects and denominations, whose appeal depends on people's expectations: healing, prosperity, grace, spiritual strength. Sunday provides opportunity for building a civic society, finding its outlets in many various associations which organize leisure activities for their members.

Keywords: city, leisure, religion, Togo

* * *

Artykuł przedstawia niedzielne zajęcia ludności w Lomé, ze szczególnym uwzględnieniem zajęć w czasie wolnym odbywających się w przestrzeni publicznej: uprawiania sportu, celebracji religijnych i spotkań towarzyskich. Zachowania te różnią się nie tylko od zajęć dnia codziennego, ale również od zajęć czasu wolnego na wsi i w mniejszych miastach. Wynika to przede wszystkim z natury wielkiego miasta, które zapewnia anonimowość i promuje indywidualizm, a także jest uprzywilejowanym podmiotem procesów globalizacyjnych, otwartym na ogólnoswiatowe trendy oraz ideologie. Niezależnie od statusu społecznego i sytuacji materialnej grupy ludzi uprawiają wspólnie sport, inne zaś są uczestnikami nabożeństw religijnych kościołów, sekt i denominacji, których przyciąganie zależy od oczekiwań na uzdrowienie, pomyślność, łaskę, siłę duchową. Niedziela jest okazją do umacniania społeczeństwa obywatelskiego, które dochodzi do głosu w wielu stowarzyszeniach organizujących zajęcia czasu wolnego.

Słowa kluczowe: miasto, czas wolny, religia, Togo

¹ Artykuł ten, oparty na badaniach terenowych, jest częścią projektu „Kreatywność mieszkańców Lomé w sytuacji wzrastającego ubóstwa”. Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/09/B/HS3/04293.

Niedziela w Lomé wyraźnie różni się od innych dni tygodnia. W urzędach, biurach i szkołach jest to dzień wolny od pracy podobnie jak sobota. Niemniej, to nie oficjalny dzień wolny od pracy powoduje, że miasto jakby zamiera, ale fakt, że w niedzielę zamknięte są sklepy, a przede wszystkim wielkie targowiska i hurtownie. Jeśli weźmie się pod uwagę, że ponad 80% mieszkańców miasta żyje z pracy w sektorze nieformalnym, głównie z handlu, zamknięcie miejsc dystrybucji towarów istotnie wpływa na rytm i atmosferę życia miejskiego. W przeciwieństwie do gwaru innych dni tygodnia, w niedzielę zalega niespotykana cisza: maleje ruch samochodowy, nieobecne są pokrzykiwania i sygnały dźwiękowe pojazdów obnośnych sprzedawców. W tej względnej ciszy poranka z coraz liczniejszych miejsc kultu dochodzą dźwięki śpiewów religijnych. Koło południa ruch uliczny się nasila, ale nie na tyle, aby przesłonić atmosferę dnia świątecznego.

Niedziela to dzień wolny od pracy zawodowej, przeznaczony na pracę w domu i zajęcia czasu wolnego. Istotną rolę w tym dniu odgrywa spełnienie obowiązku religijnego przez uczestnictwo w nabożeństwie. Nie jest to tylko wyraz wiary i przynależności do wspólnoty religijnej, ale jest to również wydarzenie o znaczeniu społecznym, a nawet rekreacyjnym. Świątowanie niedzieli zalecają zarówno kościoły katolickie jak i kościoły protestanckie, zielonoświątkowe oraz wiele sekt, które w ostatnich dwudziestu latach bardzo się uaktywniły. Lomé jest miastem w większości chrześcijańskim², usianym siecią parafii, zborów i kaplic. Muzułmanie, którzy nie mają obowiązku świątowania niedzieli, żyją w peryferyjnej dzielnicy Zongo lub są rozproszeni na terenie całego miasta. Wyznawcy religii tradycyjnych oraz niewierzący wykorzystują niedzielę na odpoczynek.

Artykuł bazuje na badaniach terenowych przeprowadzonych w sierpniu i wrześniu 2011 roku. Skupiając się na typowych dla niedzieli aktywnościach, analizuje celebracje religijne, uprawianie sportu, spotkania towarzyskie itp. Obserwacje poczynione podczas pobytu autora w Lomé od września 1990 do czerwca 1992 pozwalają na porównania. Zmiany w świątowaniu niedzieli dokonały się w kontekście wydarzeń społeczno-politycznych lat 90. XX wieku. Ponadto niemałą rolę odgrywa globalizacja zachowań, które, pod naciskiem światowych ideologii, stosunkowo łatwo zakorzeniają się w afrykańskim mieście. Włączeni w system międzynarodowej komunikacji mieszkańcy miasta uważnie wychwytyją nowe trendy pochodzące z zewnątrz, przejmują je, czasem reinterpretują, a w końcu uznają za swoje. W następstwie przeszczepione zostają w głąb kraju jako model dla innych miast i miejscowości.

² Nie ma aktualnych danych dotyczących liczby wyznawców poszczególnych religii w Lomé. Ostatnie na podstawie spisu ludności z 1981 r. podają: 53,5% katolików, 26,2% animistów, 10,7% protestantów i 8% muzułmanów (Cornevin 1988, s. 390). Poza naturalnym wzrostem liczby chrześcijan (rodzące się dzieci), migracja do miasta obejmuje wielu chrześcijan, którzy systematycznie powiększają wspólnoty miejskie. Świadczy o tym odpływ wiernych z parafii interioru.

Kwestie metodologiczne

W badaniach kultur pozaeuropejskich czas wolny był dość rzadko przedmiotem analiz. Uważano go za zjawisko świata zachodniego, natomiast antropologia kulturowa zgodnie ze swym powołaniem koncentrowała się na społeczeństwach pierwotnych. Nie oznacza to jednak, że społeczeństwa tradycyjne nie znają pojęcia czasu poza pracą i związanymi z nim aktywnościami. Często jednak zachowanie lub ciąg aktywności, które mogłyby być zaliczone do zajęć czasu wolnego, z punktu widzenia tubylców uważane są za integralną część rytuału, mającego związek z płodnością, życiem, zdrowiem, wspólnotą czy też z szeregiem innych kategorii, niemających związku z czasem wolnym. Jak pisze Anna Zadrożyńska, czas pracy i czas poza pracą w społecznościach tradycyjnych wzajemnie się przenikał i był od siebie uzależniony. W związku z tym „nadanie im samoistnych statusów maści obraz kultury (szczególnie tradycyjnej) już w chwili rozpoczęcia takiej analizy”³.

Współcześnie coraz częściej podejmuje się badania czasu wolnego również w kontekście społeczeństw pozaeuropejskich. Wynika to z zachodzących zmian obyczajów, rosnącej samoświadomości jednostki oraz z gwałtownej urbanizacji, która prowadzi do przyjęcia nowoczesnego, opartego na zapożyczonym z Zachodu stylu życia. W promowaniu nowych modeli etosu społecznego decydującą rolę odgrywa szkoła oraz media, szczególnie radio i telewizja. Przepływ informacji i wzorów do naśladowania przenoszonych w procesie globalizacji, nie zatrzymuje się w dużych miastach, ale z łatwością dociera do najmniejszych miejscowości⁴. Niemniej specyfika miasta ułatwia adaptację nowych stylów życia ze względu na anonimowość i coraz większy indywidualizm.

Czynności czasu wolnego to grupa zajęć, którym, po uwolnieniu się od obowiązków zawodowych, rodzinnych i społecznych, jednostka oddaje się z własnej woli dla odpoczynku, rozrywki lub rozwijania wiedzy, bezinteresownego zdobywania umiejętności, dobrowolnego udziału w życiu społecznym czy dawania upustu zdolnościom kreatywnym⁵. Postępując klasycznym dziś ujęciem czasu wolnego Dumazediera, do analizy niedzielnych zajęć należy dołączyć zajęcia czasu na wpół wolnego (*semi-leisure*), do których francuski socjolog zaliczał ceremonie religijne i życie rodzinne⁶.

Najczęściej rozróżnia się cztery podstawowe funkcje czasu wolnego: 1. rekreację fizyczną i psychiczną; 2. zabawę; 3. samorozwój; 3. funkcję uspołeczniającą⁷. Pierwsza z nich polega na przywróceniu sił fizycznych i psychicznych utraconych przez obowiązki codzienne, a szczególnie przez pracę. W rzeczywistości chodzi tu o dodatkowy, wykraczający poza codzienny sen, odpoczynek. Warto podkreślić, że wolne od pracy niedziele

³ Zadrożyńska 1983, s. 19.

⁴ Piot 1999.

⁵ Definicja ta jest parafrazą sformułowania Joffre'a Dumazediera (1962, s. 29).

⁶ Truszkowska-Wojtkowiak 2012, s. 116.

⁷ Truszkowska-Wojtkowiak 2012, s. 117. Wyżej zaproponowany podział autorka uznaje za najczęściej stosowany w literaturze polskojęzycznej, podkreślając wielkie zróżnicowanie u poszczególnych autorów.

wprowadziły do Togo, jak i do innych krajów Afryki, władze kolonialne. W tradycyjnych społecznościach afrykańskich w zależności od grupy etnicznej czy regionu dzień odpoczynku przypadał co pięć, sześć lub siedem dni. Odpowiednio tydzień był krótszy. Na każdy dzień tygodnia przypadał dzień targowy. W Togo zharmonizowanie dni targowych z siedmiodniowym cyklem tygodniowym nastąpiło dopiero w latach osiemdziesiątych XX wieku.

Zabawa dopełnia odpoczynek, uwalniając od nudy będącej szkodliwym wynikiem monotonii obowiązkowych zadań. Zabawa zakłada poszukiwanie przyjemności i dobrego samopoczucia. Powszechną jej formą w społeczeństwie tradycyjnym są spotkania przy piwie, które łączą przyjemność z zacieśnianiem więzi społecznych. Dużą popularnością cieszą się też gry towarzyskie. Trzecią funkcją czasu wolnego jest samorozwój. Zakłada, że po pracy jednostka uczestniczy w zajęciach pozwalających na rozwój intelektualny, artystyczny i fizyczny. W tradycji afrykańskiej funkcję tę spełniają na przykład wieczory opowiadań, nauka tańca, gry na instrumentach oraz popisy sprawnościowe.

Ostatnia to funkcja uspołeczniająca. W społeczeństwie tradycyjnym zasadniczo każda forma zajęć czasu wolnego ma taką funkcję. Współcześnie jednak, pod wpływem szkoły i mediów, zajęcia czasu wolnego coraz bardziej się różnicują. Ponadto, w środowisku miejskim przybierają one coraz bardziej charakter indywidualny.

Badając zajęcia czasu wolnego w mieście Abomey w Beninie, Mathieu Guédénon dzieli je na cztery grupy: 1. zajęcia inne niż praca zawodowa; 2. zabawa; 3. kultura i edukacja; 4. wydarzenia i rytuały religijne. Do pierwszej grupy zalicza różnego rodzaju prace wspólnotowe oraz inne zajęcia odbiegające od obowiązków codziennych: plectenie (wiklinowych przedmiotów, ale też i włosów), malarstwo, robienie garnków itp. Do drugiej grupy włącza wszelkie gry towarzyskie, śpiewy i tańce. W trzeciej grupie zawiera wieczorne spotkania, podczas których opowiada się historie rodzinne, mity pochodzenia, bajki, przysłowia i zagadki. Czwarta grupa zajęć czasu wolnego obejmuje natomiast przedstawienia publiczne. Autor podkreśla ich wartość artystyczną i zwraca uwagę na rolę publiczności, której pozytywne emocje odgrywają w tego typu działaniach ważną rolę⁸.

Zestawione przez Mathieu Guédénon zajęcia czasu wolnego odpowiadają aktywnościom środowiska tradycyjnego afrykańskiego miasta. Niemniej, biorąc pod uwagę środowisko inteligenckie, bardziej odpowiednia jest lista zajęć zaproponowana przez Bogusława Sułkowskiego. Znajdują się na niej kolejno: czytelnictwo gazet i książek, działalność społeczna, oglądanie telewizji i słuchanie radia, rozmowy, spotkania i wizyty towarzyskie, kontakty pozadomowe z instytucjami kultury, hobby, świąteczne i codzienne praktyki religijne, odpoczynek bierny i dodatkowy sen⁹. Spośród wymienionych na obu listach zajęć sporne wydają się praktyki religijne. Jan Grad proponuje wykluczyć je z zajęć wolnoczasowych, ponieważ ich „symboliczno-kulturowe sensy w żadnej mierze nie sytuują

⁸ Guédénon 2001.

⁹ Sułkowski 1998, s. 113.

ich w przestrzeni rozrywki, rekreacji czy zabawy”¹⁰. Dumazedier, jak wspomniano, zaliczył je do zajęć czasu na wpuł wolnego. Jednak, niezależnie od tego, czy wypływają z obowiązku czy nie, odgrywają one ważną rolę w przeżywaniu niedzieli i obok wartości religijnej zawierają często elementy zabawy.

Przebieg niedzieli w centrum Lomé

Przedstawiony poniżej przebieg niedzieli w Lomé dotyczy centrum miasta, a więc dzielnic „starego” Lomé położonych na mierzei, w granicach wyznaczonych przez Bulwar Okrężny i linię wybrzeża. Z dzielnic położonych na tym obszarze na uwagę zasługuje opustoszała przez week-end dzielnica administracyjna, w której znajdują się gmachy rządowe oraz dzielnica Wielkiego Targowiska, wokół której usytuowało się bardzo wiele sklepów i hurtowni, liczne stragany i warsztaty usługowe. Na badanym obszarze znajdują się dwie parafie katolickie, parafia luterska oraz kilka kaplic mniejszych ugrupowań religijnych. Znajduje się tu również główny meczet Lomé, zaś teren wokół meczetu, po eksmisji ludności mużułmańskiej w 1977 roku zajęły banki i inne budynki użyteczności publicznej.

W niedzielny poranek na ulicach Lomé daje się zaobserwować wielu młodych ludzi uprawiających jogging, korzystających z wolnego od zajęć czasu oraz znikomego ruchu samochodów i pieszych. Ulica miasta zapewnia anonimowość, bez której bieganie nie byłoby możliwe, ponieważ napotkanie znajomych nakazywałoby zatrzymanie się i ceremonialną, długotrwałą wymianę pozdrowień. Ze względu na dużą liczbę biegających, można stwierdzić, że bieganie w Lomé cieszy się dużą popularnością.

Obok biegów indywidualnych charakterystyczne dla Lomé są zorganizowane grupy biegaczy, które co niedzielę przemierzają ulice miasta. Jeden z takich biegów organizuje centrala Togijskiego Stowarzyszenia Sportu Masowego z siedzibą w dzielnicy Amoutivé, przylegającej do Bulwaru Okrężnego. Wczesnym rankiem, około godziny szóstej, na umówionym miejscu gromadzą się chętni do biegu, głównie młodzi mężczyźni. Kiedy prowadzący uznają, że grupa jest skompletowana, dają znak do wymarszu. Kodjo Videha opisuje w żywym stylu przebieg tej grupy:

Po chwili oczekiwania ruszyła kolumna złożona z około 45 osób, dobrze zorganizowana przez odpowiedzialnych stowarzyszenia: dwóch zwiadowców przeciera przeście, zatrzymując samochody na poboczu, inni tworzą łańcuch ludzki wokół grupy, aby konwój się nie rozproszył. Porządek i dyscyplina, które przypominają przeście kolumny wojskowej, wzbudzają podziw. Podczas trwania biegu kolumna przemieszcza się w rytm uderzeń spontanicznej orkiestry złożonej z bidonów na olej, gongów, harmonijek, gwizdków i vuvuzeli. W rytm zaimprovizowanej w ten sposób muzyki śpiewa się popularne piosenki¹¹.

¹⁰ Grad 2011, s. 117.

¹¹ Videha 2010.

Orszak przebiega dzielnice Amoutivé, Doulassamé, Nyékonakpoè, Kodjoviakopé, do granicy z Ghaną, wykraczając w ten sposób poza Bulwar Okrężny. Następnie powraca drogą wzdłuż wybrzeża aż do hotelu Palm Beach. W tym miejscu bieg zostaje przerwany, uczestnicy schodzą na plażę, gimnastykują się, grają w piłkę lub moczą nogi w oceanie. Po godzinie ćwiczeń fizycznych i relaksujących gwizdek daje znak do wymarszu. Grupa formuje się ponownie i udaje się do punktu wyjścia, gdzie biegacze podgrzewają atmosferę, robiąc niesamowity hałas aż do godziny dziewiętej, kiedy to wszyscy udają się do domów.

Obecnie większość chrześcijan w Lomé stanowią katolicy zgrupowani w 40 parafiach. Dla nich obowiązkiem religijnym jest uczestnictwo w mszy niedzielnej, która ze względu na dwujęzyczne kazanie i bogatą oprawę liturgiczną trwa około dwóch godzin. Przygotowanie stanowi z punktu widzenia społecznego istotny element celebracji. Przede wszystkim kładzie się nacisk na odświętny wygląd. Jest to sposobność, aby pokazać nową sukienkę, skrojoną według własnego pomysłu, a więc oryginalną, nie pochodzącą z masowej produkcji i ołsnąć w ten sposób uczestników liturgii. Zresztą poza niedzielną mszą okazji do pokazania się w nowym stroju jest niewiele. W sobotę długie godziny poświęca się na ułożenie włosów, plectenie warkoczyków dziewczynkom, komponowanie wymyślnych fryzur. Odświętność, skromność, schludność i elegancja strojów są czymś znaczącym. Nie toleruje się odstępstw, o czym świadczą m.in. ustawione przed niektórymi świątyniami znaki informacyjne zakazujące wstępu kobietom w spodniach lub w bluzkach na ramiączkach.

Niedzielne spotkanie liturgiczne ma przede wszystkim charakter religijny. Choć wiąże się z obowiązkiem, kładzie nacisk na osobiste przeżycie wiary. Istotne jest również poczucie wspólnotowości w wierze, co dla Afrykanina ma bardzo duże znaczenie. Poniższy opis odzwierciedla nastrój celebracji Eucharystycznej:

Mszy św. nie odprawia się z zegarkiem w ręku. Liczy się wspólne przebywanie razem w obliczu Boga, w atmosferze świątecznej. Jest dość czasu, aby przejść w procesji, wysłuchać kazania i ogłosić program tygodniowy. Po co się śpieszyć, gdy się świętuje? Chóry na przemian włączają się do liturgii, [...] dając z siebie, co najlepsze. Każdy z nich ma swoje miejsce w kościele, własne instrumenty, charakterystyczne stroje. Ważnym, choć drugorzędnym elementem spotkania jest składka, podczas której każdy podchodzi do ołtarza ze swym 'wdowim groszem'. Potrzeb jest bez liku: stały niedosyt miejsc kultu przy galopującym przyroście naturalnym, potrzeby biednych, utrzymanie minimum personelu. Po Mszy św. ludzie często stoją jeszcze długo przed kościołem, aby porozmawiać ze znajomymi. Czasem spożywa się wspólny posiłek¹².

Podczas celebracji nie brakuje również elementów zabawowych. Przed zakończeniem organizuje się zwykle specjalną składkę. Warto zwrócić na ten element uwagę, ponieważ

¹² Pawlik 2010, s. 57-58.

w przeciwieństwie do składki zbieranej podczas celebracji przez wyznaczone przez parafię osoby, ofiary składa się indywidualnie zgodnie z wyznaczonym porządkiem. Wierni, urodzeni w dany dzień tygodnia, podchodzą kolejno w rytm śpiewanych melodii do ołtarza i tam składają ofiarę do odpowiedniego koszyka. Niektórzy wykonują improwizowany taniec. Chór śpiewa: „Kto się urodził w poniedziałek, niech podejdzie...” itd. (kolejne dni tygodnia). Każdy zna dzień tygodnia, w którym się urodził, ponieważ wyraża to pierwsze imię nadawane dziecku. Składa więc datek do kobiałki, przypisanej dniu jego narodzin. Na koniec składki, po szybkim przeliczeniu datków, ogłasza się zwycięski dzień tygodnia, a wspólnota nagradza urodzonych w tym dniu oklaskami. Zabawa przynosi wiele uciechy, a ponadto jest zachętą dla urodzonych w pozostałych dniach tygodnia, aby następnym razem dali większy datek i wygrali „zbożne” zawody.

Zarówno u katolików, jak i u protestantów ważnym elementem celebracji jest śpiew animowany głównie przez chóry. W każdej parafii istnieje kilka chórów w zależności od wieku śpiewających lub od rodzaju wykonywanych pieśni (w języku ewe lub francuskim, gregoriańskie, tradycyjne). Śpiew religijny cieszy się dużą estymą wśród mieszkańców Lomé. Organizuje się konkursy chórów, nagrania dla radia lub telewizji, sprzedaje się płyty z nagraniami muzyki religijnej. Obok tzw. „starych” kościołów w Lomé działa wiele kościołów pentekostalnych oraz sekt.

Stan Nouloloe w artykule o wymownym tytule *Na ratunek! Lomé stało się zakładnikiem* przedstawia zjawisko multiplikacji grup religijnych i zasady ich funkcjonowania. Zwraca uwagę na nabożeństwa, które trwają czasem od rana do wieczora w niedzielę. Ze względu na hałas najtrudniejsze do zniesienia dla sąsiadów są nocne czuwania modlitewne zwykle z soboty na niedzielę. Grupy te używają bardzo silnych wzmacniaczy, często słychać przegłos drażniący ucho czy krzyki modlitewne wiernych wpadających w ekstazę. Zdarza się, że sąsiedzi ustępują i wyprowadzają się, aby móc spokojnie spać.

Niektóre grupy rywalizują w długości nabożeństw, jak gdyby zabiegały o miejsce w księdze rekordów Guinnessa. Czasem trwają one do ośmiu godzin w oczekiwaniu na cud, ponieważ ci mężczyźni i kobiety poszukują cudu, krążąc od kościoła do kościoła całymi dniami. To wierni zaspakajają potrzeby pastora i jego rodziny, rujnując się dla ‘sprzedawców iluzji’. A w kościele, każdy powód do zbierania pieniędzy jest dobry: zbiórka na budowę nowego budynku, zbiórka na nowy samochód dla pastora lub zbiórka dla chwały Bożej¹³.

Ze względu na liczebność miejsc kultu i wielkość zgromadzeń dla większości lomejczyków niedzielne przedpołudnie upływa pod znakiem celebracji religijnych. Niektórzy pozostają dłużej w parafii, uczestnicząc w różnych zebraniach i grupach modlitewnych. W końcu wierni udają się do domów na południowy posiłek. Życie publiczne zamiera na kilka godzin, by ożywić się na nowo po czasie śjesty.

¹³ Nouloloe 2011.

Najczęstszym miejscem spędzania czasu wolnego są dzisiaj bardzo liczne bary. Nie dziwi więc, że zapełniają się one w niedzielne popołudnia i wieczory. Podstawą konsumpcji jest piwo, ale można też zamówić napoje bezalkoholowe. Istnieje również możliwość zakąski w postaci szaszłyków albo różnego rodzaju orzeszków. Niektóre bary cieszą się wyjątkową popularnością, np. *Camionnette* na drodze wylotowej do Kpalimé czy *Trois Quart* na drodze do Atakpamé. Pierwszy z nich to typowy ogródek piwny, w drugim stoliki ustawione są na chodniku ruchliwej ulicy. Napoje chłodzone przynoszone są z wnętrza baru albo też składowane w chłodziarce bezpośrednio przy stolikach. Istnieje możliwość zamówienia posiłku przy straganach służących za prowizoryczną kuchnię. Poza szaszłykami najczęściej zamawianym daniem jest kurczak. Panuje dobra atmosfera, dlatego *Trois Quart* odwiedza sporo ludzi, dla których nie ma znaczenia, że muszą wdychać dolatujący z ulicy nieprzyjemny zapach spalin.

Istotną rolę w promowaniu życia kulturalnego w Lomé odgrywają ośrodki kultury o zasięgu ogólnym, takie jak Instytut Francuski Togo, Instytut Goethego lub o zasięgu dzielnicowym, takie jak ośrodek kultury Mytro Nunya w Adidogome. Proponują one zajęcia edukacyjne, na przykład naukę języków obcych, organizują seanse filmowe i spektakle artystyczne, teatralne, lalkowe oraz festiwale. Trudno przecenić w Lomé rolę ośrodków kultury, jak również inicjatywy poszczególnych artystów. Trzeba jednak zaznaczyć, że pobieżny nawet przegląd repertuarów wskazuje, iż większość imprez i spektakli odbywa się w sobotni wieczór albo nawet w tygodniu. Nie stanowią one typowego dla niedzieli elementu rozrywki.

Miejscem, które przyciąga tłumy w niedzielne popołudnie, jest plaża, konkretnie zaś odcinek wybrzeża wzdłuż dzielnicy administracyjnej i Kodjoviakopé, od Hotelu Palm Beach w stronę granicy z Ghaną. Plaża, która w dni tygodnia jest zwykle pusta – Lomé nie przyciąga plażowiczów ze względu na niebezpieczeństwo kąpieli w oceanie – jednak w niedzielne popołudnie zapełnia się ludźmi. Ludzie, szczególnie młodzi zjeżdżają tu z całego miasta, głównie małymi grupkami krewnych i przyjaciół, czasem z daleko położonych dzielnic peryferyjnych. Okazją do świętowania mogą być urodziny i inne ważne wydarzenia z życia. Przede wszystkim jednak niedzielne popołudnie na plaży jest czasem *par excellence* rozrywki. Ludzie siadają na piasku lub na kocach, rozmawiają, jedzą i piją, słuchają muzyki z przenośnych magnetofonów, grają w piłkę lub w gry towarzyskie (warcaby, w chińczyka, w karty). Niektórzy moczą nogi w wodzie, nie wchodząc zbyt głęboko. Inni spacerują wzdłuż brzegu.

Jak przy wszystkich masowych zgromadzeniach, nie brakuje obnośnych sprzedawców pączków i lodów oraz zimnych napojów. Na skraju plaży rozlokowują się prowizoryczne stragany. Około godziny osiemnastej ze względu na szybko zapadający zmrok odpoczywający udają się do domów. W barach i restauracjach zabawa trwa nadal aż do późnej nocy.

Próba analizy

Zapytani o motywy uprawiania sportu biegający odpowiadają powszechnie stosowanym hasłem, że ruch to zdrowie. Zdrowie wymaga ruchu, by zapobiec schorzeniom, starzeniu się i niesprawności fizycznej. W dyskursie politycznym program „Sportu dla zdrowia” urasta do kwestii higieny publicznej, którą każdy musi traktować na serio. Łączy się ona z troską o dobre samopoczucie wynikające nie tylko z ćwiczeń fizycznych, ale również ze świadomości spełnionego obowiązku. Troska o zdrowie przez ćwiczenia fizyczne to postulat dobrego wychowania, promowany w edukacji szkolnej. Stąd bieganie uprawiają przede wszystkim ludzie młodzi. Jednak mimo powszechności edukacji bieganie dla zdrowia i dla przyjemności to fenomen miejski, bardzo rzadko spotykany w środowisku wiejskim.

Na szczególną uwagę zasługują biegi grupowe. Ich pochodzenie nawiązuje do okresu walki o wolność polityczną z początku lat 90. XX wieku. Jedna z wersji wywodzi ten zwyczaj od grup młodych radykałów nazywanych Ekpe Mog¹⁴ (w języku guin: rzucający kamienie), którzy „przebiegali dzielnice, aby zachęcać ludność do powstania i zaangażowania”¹⁵. W rzeczywistości jednak grupy Ekpe-Mog pełniły funkcję bojówek opozycji. Inna wersja ma przesłanie bardziej pokojowe. Podaje, że podczas strajków, które pojawiły się z początkiem lat 90. XX w.¹⁶, ludzie zaczęli biegać z ćwiczącymi na ulicach żołnierzami. Wkrótce stało się to wydarzeniem społecznym, ważnym dla całego miasta. Stopniowo uformowały się grupy sportowców, które „promowały wśród mieszkańców Lomé ducha dzielenia się i wzajemnej troski, radości i tolerancji”¹⁷.

Obie wersje odwołują się do wydarzeń początku lat 90. XX wieku, które na trwałe zapadły w pamięci mieszkańców Lomé. Trzeba zdać sobie sprawę, że ruch protestacyjny, manifestacje, strajki, godzina policyjna i krwawe tłumienie buntu miały szczególnie nasilenie w centrum miasta. Dla wielu bieganie ma podłoże historyczne i jest również formą politycznej kontestacji. Ponadto konsoliduje grupę, niweluje różnice religijne, etniczne i społeczne oraz promuje społeczeństwo bardziej wolne i równe.

Wszystkie większe dzielnice stolicy mają grupy sportowe. Wolność w tym względzie gwarantuje Ustawa nr 2011-017 z 10 czerwca 2011 r., która w art. 2 stwierdza: „Praktyka zajęć fizycznych i sportowych jest prawem wszystkich obywateli, niezależnie od płci, wieku, religii, pozycji społecznej, zdolności fizycznych i intelektualnych”¹⁸. Sprzyja to rozwojowi społeczeństwa opartego na wspólnie dzielonych wartościach. Świadomość ograniczonej wolności podyktowanej sytuacją polityczną kraju jest żywa,

¹⁴ Nazwa wzorująca się na formacji ECOMOG – siłach pokojowych Wspólnoty Ekonomicznej Krajów Afryki Zachodniej, która w tym czasie działała w rozdartej wojną domową Liberii.

¹⁵ Pierre, jeden z odpowiedzialnych Togijskiego Stowarzyszenia Sportu masowego, cytowany przez Videha 2010.

¹⁶ Największy z nich, strajk generalny, w 1992 r., trwał aż 9 miesięcy.

¹⁷ Salvy 2011.

¹⁸ *Loi nr 2011-017*, art. 2.

dlatego praktykowanie grupowych biegów ma posmak kontestacji oraz jest okazją do zmanifestowania sprzeciwu. Tym bardziej, że Amoutivé i sąsiadujące dzielnice uważa się za bastion opozycji.

Innym rodzajem sportu uprawianym w całym mieście, we wszystkich dzielnicach, na wszystkich możliwych wolnych miejscach, placach i ulicach, jest piłka nożna. Poza niesformalizowanymi grupami chłopców i dziewcząt oraz ekipami dorosłych, istnieją drużyny reprezentujące dzielnice oraz kluby grające w krajowej lidze togijskiej. Pasja dla futbolu w Lomé jest wielka. Mecze jednak mają często podtekst polityczny, ponieważ wspieranie tej lub tamtej ekipy kojarzy się z poparciem grupy rządzącej lub opozycji. Na dowód tego Philippe Gervais-Lambony wspomina rozwiązanie w 1974 roku klubów piłkarskich z powodu zbyt częstych starć między kibicami¹⁹. Do incydentów dochodzi dość regularnie, szczególnie w czasie intensyfikacji walki politycznej.

Jogging i piłka nożna są ulubionymi sportami uprawianymi przez lomejczyków. Trzeba jednak podkreślić, że bardzo rzadko spotyka się w grupach sportowych kobiety. Pokutuje wciąż obraz kobiety uwięzionej w obowiązkach domowych. W kontekście lomejskiej niedzieli sprawdza się ponadto popularne powiedzenie: dla mężczyzn – zdrowie, dla kobiet – piękno. Chcąc pokazać się z jak najlepszej strony podczas ceremonii religijnej, kobieta poświęca wiele godzin na pielęgnację ciała, makijaż i fryzurę. Musi też zadbać o wygląd dzieci. Nie ma więc czasu na zajęcia sportowe w niedzielny poranek.

Ponieważ około 70% mieszkańców Lomé stanowią chrześcijanie, ważne miejsce w świętowaniu niedzieli zajmuje kult religijny. Również i w tym przypadku początek lat 90. XX wieku oznacza wyraźny zwrot. Do roku 1991 w Togo mogło działać oficjalnie tylko pięć kościołów i denominacji chrześcijańskich: Kościół Katolicki, Kościół Ewangelicki Prezbiterialny Togo, Kościół Baptystów, Kościół Metodystyczny Togo oraz Zbory Boże (Assemblies of God)²⁰. Wszystkie inne kościoły, sekty i ruchy religijne były w latach 1978-1991 zakazane. Po próbach zmian demokratycznych nastąpiła również liberalizacja w sferze działalności ugrupowań religijnych.

Do Togo, szczególnie z Ghany i Nigerii, zaczęły napływać kościoły i grupy religijne, głównie o podłożu zielonoświątkowym. Spośród nich na uwagę zasługują kolejno: Église de Pentecôte du Togo, Église Biblique de la Vie Profonde, Église du Ministère de la Foi, Ministères Évangéliques pour le Salut des Âmes, Centre de Prières et d'Évangélisation

¹⁹ Gervais-Lambony 1994, s. 261. Warto wspomnieć o stadionach, jakie ma do dyspozycji Lomé. Pierwszy z nich, „Stade omnisports de Lomé“, zbudowano w centrum miasta, w dzielnicy administracyjnej, w 1979 roku. Ma on 10.000 miejsc siedzących z jedną trybuną, murawę syntetyczną. Czasem odbywają się tam mecze piłki nożnej, zawody lekkoatletyczne, koncerty i innych manifestacje publiczne. W roku 2000 otwarto w Lomé zbudowany przez Chińczyków nowy stadion, „Stade de Kégué“, mający 30.000 miejsc i murawę trawiastą. Odbywają się tam mecze piłki nożnej i zawody lekkoatletyczne. W pobliżu stadionu działa państwowy Instytut Młodzieży i Sportu formujący nauczycieli wychowania fizycznego i sportu. W ramach stadionu działa również centrum lekkoatletyczne. Poza imprezami sportowymi na stadionie odbywają się również inne manifestacje publiczne: koncerty, wiece i spotkania ewangelizacyjne.

²⁰ Noret 2004, s. 79.

Zion-To, Ministère des Amis du Christ, Église Praise Chapel, Dangerous Prayer Center i Redeemed Christian Church²¹.

W obliczu gwałtownej ekspansji wspólnot zielonoświątkowych i ewangelikalnych, Kościoły: katolicki oraz protestanckie wydają się odznaczać pewną stagnacją. Osiągnęły apogeum z początkiem lat 90. XX wieku jako piewcy upragnionej wolności i demokracji²². Dziś wigor „starych” wyznań wydaje się blednąć pod naporem licznych denominacji chrześcijańskich, które wykazują łatwość dostosowywanie się do nowych wyzwań i nie są obciążone ograniczeniami instytucjonalnymi²³. Obecnie nie można przejść stu metrów w Lomé, aby nie natrafić na szyld wskazujący siedzibę wspólnoty religijnej. Niektóre z nazw tych wspólnot są bardzo oryginalne, na przykład: From héro to zero (Od bohatera do zera), Temple de miracle (Świątynia cudu), Christ Embassy (Ambasada Chrystusa), Outils de Dieu (Narzędzia Boże), Centre de Résurrection Int. (Centrum Zmartwychwstania), Église des Blanchis en Christ (Kościół Wybielonych w Chrystusie).

Spotkania lomejczyków na plaży są zjawiskiem nowym. Gervais-Lambony pisze, że „rozwój masowy spacerów na plaży wydaje się pochodzić z 1988 roku”²⁴. Autor ten nie podaje jednak szczegółów, jak do tego doszło. Spotkania te cieszyły się już dość dużym powodzeniem w latach wydarzeń politycznych 1991-1993. Były one nie tylko okazją do odpoczynku i zabawy, ale również wyrazem protestu przeciw systemowi policyjnemu, ograniczeniom wolności, zakazowi zgromadzania się i prześladowaniom. Choć dziś aspekt ten jest mniej istotny, tradycja spotkań na plaży jest coraz bardziej popularna.

Przed umownym rokiem 1988 plaża nie była miejscem rozrywki²⁵. Wyjątkiem były wydzielone odcinki znajdujące się naprzeciw hoteli i dwie prywatne plaże za miastem: „Plaża Robinsona” i plaża „Rama II”, które do dzisiaj przyciągają gości, głównie obcokrajowców oraz miejscowych Libańczyków. Utrzymująca się tradycja spotkań na plaży świadczy o rozwoju identyfikacji z miastem jako wspólną przestrzenią, tzn. przywiązania do pewnych miejsc bez względu na terytorialne położenie, zwyczaju masowych spotkań gromadzących ludzi z różnych, czasem bardzo odległych dzielnic i o różnym statusie społecznym, pragnienia spędzenia czasu wolnego wspólnie z innymi, odwoływanie się do powszechnych wartości, np. zdrowia czy przekładanie indywidualności ponad przynależność etniczną.

Gervais-Lambony w badaniach z lat 90. XX wieku jako miejsce rozrywki poza plażą wymienia niektóre hotele, targowiska, kina oraz bary²⁶. Po dwudziestu latach trzeba stwier-

²¹ Noret 2004, s. 83-84.

²² Symptomatyczne jest, że na przewodniczącego Wysokiej Rady Republiki wybrano katolickiego arcybiskupa Lomé, Filipa F. Kpodzro.

²³ Dane ze źródeł pentekostalnych. Zob. *Situation et évolution de l'Église au Togo*. www.cooperationtogo.net/jaci/situation-et-evolution-del-eglise-au-Togo [dostęp: 15.02.2014].

²⁴ Gervais-Lambony 1994, s. 248.

²⁵ Zwykle piasek wybrzeża był wygodnym miejscem załatwienia potrzeb fizjologicznych.

²⁶ Gervais-Lambony 1994, s. 249.

dzić, że połowa wspomnianych hoteli jest nieczynna, kina są pozamykane, funkcjonują jedynie targowiska oraz restauracje i bary. Drastyczny spadek ruchu turystycznego, jaki nastąpił po latach niepokoїв politycznych, spowodował zamknięcie wielu obiektów przeznaczonych dla rozrywki.

Zakończenie

Niedziela w Lomé niewiele różni się od niedzieli w wielu innych miastach afrykańskich. Przede wszystkim jest to czas poświęcony na odpoczynek i rozrywkę. Zajęcia czasu wolnego nie mają już charakteru wspólnotowego, ale są typowymi dla przestrzeni miejskiej. Anonimowość pozwala na spędzanie czasu w miejscach publicznych (ulica, plaża), a indywidualizm na wybór zajęć, które sprawiają przyjemność (jogging, piłka nożna, przesiadywanie w barze). W mieście tworzą się więzi, które nie są oparte na pokrewieństwie czy klientelizmie, ale na dzielonych z innymi zainteresowaniach (stowarzyszenia sportowe) i przekonaniach (np. religijnych). Miasto jest środowiskiem, w którym tworzy się nowe społeczeństwo oparte na zgodności celów i przekonań, a nie na pokrewieństwie i powiązaniach etnicznych. Niemalą funkcję w budowaniu takiego społeczeństwa spełnia parafia, na co w swych badaniach zwraca uwagę Ryszard Vorbrich²⁷. Jako wspólnota religijna łączy ona ludzi różnych grup etnicznych, statusu społecznego i zapatrywań politycznych. Jednak jej aktywność wykracza poza działalność religijną, ponieważ w ramach parafii istnieje możliwość rozwijania zainteresowań i prowadzenie działalności w postaci akcji dobroczynnych. Podobnie różne stowarzyszenia umożliwiają rozwijanie zainteresowań oraz działalności sportowej czy rekreacyjnej.

Wydarzenia społeczno-polityczne w Togo początkiem lat 90. XX wieku spowodowały istotne zmiany w sposobie świętowania niedzieli. Umocniły więzi między mieszkańcami miasta. Jednocześnie uwypukliły podziały polityczne. Opcję polityczną reprezentującą przez mieszkańców danej dzielnicy wyznaczała przynależność etniczna większości. Trasa przebiegu grupy biegaczy z Amoutivé (dzielnica opozycji zamieszkała głównie przez ludność autochtoniczną pochodzenia ewe) będzie z konieczności miała wydźwięk polityczny w sytuacjach zapalnych. Próby demokratyzacji politycznej w Togo rozpoczęte w latach 90. są wciąż na etapie początkowym i znajdują się w dość impasowej sytuacji. Tak długo, jak opcje polityczne będą kształtować się na bazie podziałów etnicznych, trudno będzie wprowadzić w życie rządy demokratyczne. Do przewyciężenia tych podziałów może się przyczynić spędzanie niedzieli: wspólne celebracje liturgiczne czy wspólne miejsca rozrywki.

²⁷ Vorbrich 2012, s. 371.

Bibliografia

- Cornevin R. 1988, *Le Togo. Des origins à nos jours*, Académie des Sciences d'outre-mer, Paris.
- Dumazedier J. 1962, *Vers une civilisation du loisir?*, Eds. du Seuil, Paris.
- Gervais-Lambony P. 1994, *De Lomé à Harare: le fait citadin. Images et pratiques des villes africaines*, Karthala, Paris.
- Grad J. 2011, *Antropologia rekreacji*, [w:] Winiarski Ryszard (red.), *Rekreacja i czas wolny. Studia humanistyczne*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa, s. 111-133.
- Guédénon M. 2001, *Problématique de la disparition des loisirs traditionnels au Bénin: cas de la ville d'Abomey*, praca magisterska, Université d'Abomey-Calavi, www.memoireonline.com/12/09/2367/m_Problematique-de-la-disparition-des-loisirs-traditionnels-au-benin-cas-de-la-ville-d10.html, [dostęp: 18.01.2014].
- Loi no 2011-017 du 16 juin 2011 portant charte des activités physiques et sportives au Togo*, „Journal Officiel de la République Togolaise“ t. 55 nr 20bis, 5 juillet 2011, s. 1-7.
- Noret J. 2004, *Le pentecôtisme au Togo: elements d'histoire et développement*, „Autrepart“ Vol. 31, s.75-92.
- Nouloloe Stan 2011, *Au secours! Lomé est pris en otage*, www.avenue228.com/2011/09/au-secours-lome-est-pris-en-otage/ [dostęp: 30.01.2012].
- Pawlik J. J. 2010, *Z Panem Bogiem w Afryce*, Referat Misyjny Księży Werbistów, Pieniężno.
- Piot Ch. 1999, *Remotely Global. Village Modernity in West Africa*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Salvy M.-S. 2011, *The puzzling phenomenon of Sunday crowd jogging in Lomé, Togo*, [///www.africa-films.tv/en/documentaire/details/623_LOME_VIVINA](http://www.africa-films.tv/en/documentaire/details/623_LOME_VIVINA) [dostęp: 8.02.2014].
- Situation et évolution de l'Eglise au Togo*. www.cooperationtogo.net/jaci/situation-et-evolution-del-eglise-au-Togo [dostęp: 15.02.2014].
- Sułkowski B. 1998, *Czas wolny*, [w:] *Encyklopedia Socjologii*, T. 1, Oficyna Naukowa, Warszawa, s. 111-114.
- Truskowska-Wojtkowiak M. 2012, *Fenomen czasu wolnego*, Harmonia Universalis, Gdańsk.
- Videha Fo-Mê (Kodjo Séname) 2010, *Le jogging devient-il sport favori à Lomé?*, www.afrique.fr/togo/le-jogging-devient-il-sport-favori-a-lome/, [dostęp: 27.02.2012].
- Vorbrich R. 2012, *Plemienna i postplemienna Afryka. Koncepcje i postaci wspólnoty w dawnej i współczesnej Afryce*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań.
- Zadrożyńska A. 1983, *Homo faber i homo ludens. Etnologiczny szkic o pracy w kulturach tradycyjnej i współczesnej*, PIW, Warszawa.

